

Перша енциклопедія слов'янської міфології

Наталія ФЕДОРАК

Фольклорист, філолог
e-mail: nfedorak@mail.lviv.ua

Німецькомовна праця Ігнація-Яна Гануша «Дослідження слов'янського міфу в якнайширшому сенсі, охоплюючи старопрусько-литовський міф» – одна з перших у Європі вагомих наукових розробок, яка «містить виклад слов'янської міфології і спробу її філософського обґрунтування». Однак залишається маловідомим той факт, що вона була написана і вперше видана на території сучасної України, зокрема у Львові та Станіславі 1842 року. Її автор – знаний і шанований у Чехії та Австрії вчений, який тривалий час працював у Львівському університеті. У дослідженні І.-Я. Гануша використовував український фольклор, покликався на М. Максимовича, О. Бодяньського, А. Могилу. Праця чеського науковця мала високий авторитет серед українських учених, її цитували М. Костомаров, Я. Головацький, І. Срезневський та інші вчені.

Ключові слова: міфологія, слов'яни, натурфілософія, дух міфа, божество, трисферність.

Серед перших праць про слов'янський фольклор та міфологію помітне місце займають розвідки чеського вченого Ігнація-Яна Гануша (1812–1869), зокрема його німецькомовна енциклопедія «Дослідження слов'янського міфу в якнайширшому сенсі, охоплюючи старопрусько-литовський міф»¹. Ім'я цього дослідника знають і шанують у Чехії та Австрії, а в Україні воно маловідоме і призабуте. Сьогодні відомо небагатьом, що тривалий час І.-Я. Гануш проживав в Україні, зокрема у Львові, який був у складі тодішньої Австро-Угорської імперії. У 1837–1847 роках чеський учений працював у Львівському університеті, й саме тут, у Львові, а також у Станіславі та Тарнові у 1842 році вперше вийшла друком його згадана монографія енциклопедичного характеру. Книга складається з розділів про природу міфу та словникової частини, чіткого переходу між ними нема.

«Дослідження слов'янського міфу...» І.-Я. Гануша значною мірою побудоване на засадах міфологічної школи у фольклористиці. Та водночас праця вченого не вкладається у прокрустове ложе вимог «міфологів». Багато концептуальних висновків І.-Я. Гануша органічно впливають радше із принципів компаративістики. Це, зокрема, питання про поєднання самобутнього та запозиченого у міфологічній системі слов'ян. Таким чином, учений постає ніби об'єднавчою ланкою між міфологічною та компаративістичною школами у фольклористиці.

Праці І.-Я. Гануша прислужились українським дослідникам міфології. Їх знали М. Костомаров, Я. Головацький, І. Касторський, І. Срезневський, І. Франко, І. Кокорудз та інші вчені, які у своїх дослідженнях на них покликалися. Студії чеського дослідника актуальні як розглядом самих українських поганських божеств і міфологічних істот, так і контекстом аналізу. І.-Я. Гануш наполягав на самобутності слов'янського міфа, вважав, що до його складу входять лише деякі

¹ Hanusch I. J. Die Wissenschaft des slawischen Mythos im weitesten, den altpreussisch-lithauischen Mythos mitumfassenden Sinne. – Wien, 1842.

запозичені елементи міфологічних пластів (зокрема, індійського, перського). Водночас тріаду головних, на його думку, слов'янських божеств (Перун, Радегаст, Жива) дослідник виводив із давньоіндійського тріумвірату (Брама, Вішну, Шіва).

Учений висунув також думку, що слов'янський міф на першому етапі засвоєння індійських елементів уже мав у своєму складі й елементи перської міфосистеми. В один ряд зі слов'янською міфологією І.-Я. Гануш ставив давньопруські та давньолитовські міфи, зазначаючи при цьому, що перські й індійські запозичення потрапили до них саме через посередництво слов'ян.

У «Дослідженні слов'янського міфу...» І.-Я. Гануш намагався охопити всю міфологію слов'ян одразу, майже не з'ясовуючи національної природи вірувань окремих слов'янських народів. Метою дослідження було з'ясувати походження слов'янської міфології, простежити її зв'язки з іншими міфологіями.

Ідея такого фундаментального дослідження «величезної об'єднаної історії розвитку людської думки» виникла в І.-Я. Гануша ще 1835 року. Поштовхом стали знаменита комплексна праця Я. Грімма «*Deutsche Mythologie*» (1835) і відсутність аналогічного монументального дослідження міфології слов'ян. Як зазначив автор у передмові до книги, його праця «містить виклад слов'янської міфології та спробу її філософського обґрунтування. Адже наукова сфера слов'янської міфології ще й досі є майже не пізнаним ландшафтом, хоча в окремих дослідженнях подекуди були деякі штрихи до міфології слов'ян, [...] але ніхто ще з багатьох талантів, котрі на вимогу сучасності працюють на будові слов'янської археології, не намагався прозирнути крізь первісні нетрі джерел, які приховують цей дивовижний ландшафт од пильного ока дослідника, не робив спроб змести столітні моховиння з могил предків, побороти страхітливих велетнів, захованих у непрохідних хащах джерел слов'янської міфології, чи принаймні спробувати бодай утекти від них»². І.-Я. Гануш наважується виправити цю похибку і, підбадьорений закликком Е. Ріттера («Коли ступаєш гордо та сміливо навіть на хибний шлях, то і це вже має свою користь: твоя помилка слугуватиме дороговказом для послідовників»³), робить спробу осягнути й пояснити цю загадку – слов'янську міфологію.

Своє дослідження автор поділив на три основні частини: 1) «слов'янський міфологічний дух» – у контексті з індійським, перським і грецьким; 2) історія «духу слов'янського міфа» на базі образів старопруської та литовської міфології; 3) з'ясування феномена «величної трійці міфів» – слов'янського, пруського та литовського. Усі вони, як зазначає дослідник, оригінальні та самобутні, проте «одне і те саме сьйво передають різними барвами»⁴.

Загальна структура дослідження складна і дещо заплутана. Праця складається з передмови та дев'ятнадцяти розділів, кожен із яких поділено ще на декілька підрозділів. Значна частина монографії (одинадцять розділів) висвітлює теоретичні питання міфології – за Ф. Шеллінгом, «філософію міфології»⁵. У восьми заключних розділах праці дослідник розглянув постаті божеств «вищої» міфології слов'ян і їхнє індійське, перське коріння та пруські й литовські паралелі. «Нижча» міфологія – демонологія – є, за І.-Я. Ганушем, явищем самобутнім, власне слов'янським, але пізнішого походження.

Філософсько-теоретичну частину дослідження можна вважати найбільш новаторською, принаймні в ній учений подає власні погляди на міфологію, її походження, розвиток, історію культури людства. Саме ж дослідження слов'янської

² Hanusch I. J. Die Wissenschaft des slawischen Mythos... – S. V.

³ Там само. – S. VI.

⁴ Там само. – S. X.

⁵ Шеллинг Ф. В. Й. Введение в философию мифологии // Шеллинг. Сочинения: в 2 т. – М., 1989. – Т. 2. – С. 159–374.

міфології І.-Я. Гануша – це переважно основні теорії та гіпотези його попередників щодо слов'янських міфів.

І.-Я. Гануш – прихильник натурфілософських принципів розгляду міфології. Як адепт «поетичного погляду» на міфологію, дослідник припускає, що «крізь образи богів проступають сили природи», вважаючи, що «в міфології відчутні перші переживання сил, які незримо керують людським світом»⁶, а людством у його найдавнішу епоху «заволодів якийсь непоборний внутрішній потяг до поезії, сенсом якої були боги й уся їхня історія»⁷.

У поглядах І.-Я. Гануша на виникнення міфа простежується переплетення натурміфологічних концепцій представників міфологічної школи та натурфілософських трактувань Ф. Шеллінга: «Коли у процесі розвитку виникає мова, людина починає активно та дієво ставитися до природи, вона переборює всі природні перешкоди і подає їх відбиток, копію, в якій одухотворює природу, наповнює її животворним духом. Верховна влада природи, поза якою людина просто не може існувати, пробуджує в ній почуття залежності від природної сили [...]. Підсвідомо могутність природи вона (людина. – Н. Ф.) перш за все відчуває в її (природи. – Н. Ф.) формі й окремих деталях (фетишизм), із часом розуміє цю велич як внутрішній світ, у якому людина вбачає невизначеність своїх почуттів – пояснює його за допомогою знаків – або намагається зобразити це величне несвідоме символами своєї фантазії»⁸. На противагу Ф. Шеллінгу, в міфологічній концепції І.-Я. Гануша першість відведено все ж практичним потребам виникнення міфології. Тож проблему походження міфа І.-Я. Гануш пов'язує зі взаємодією зовнішнього та внутрішнього у природі, а відтак міф – це об'єктивний, хоч і «недосконалий вияв мислячого людського духу», тоді як міфологія – суб'єктивна, бо є «відтворенням міфа у мислячій істоті»⁹. У філософській системі І.-Я. Гануша міфологія займає місце між природою та мистецтвом (за Ф. Шеллінгом – між релігією та мистецтвом), і вчений тлумачить її як обоження природних явищ із допомогою фантазії, символіки природи. Перехід від традиційного алегоричного трактування міфа до поетичного, символічного вважають «основним пафосом романтичної філософії міфа»¹⁰. І.-Я. Гануш як представник «молодого покоління чесько-слов'янських романтиків»¹¹ подає цю поетично-символічну теорію міфа як єдину правильну та незаперечну, обминаючи всі інші.

За І.-Я. Ганушем, кожному народові властива «містична індивідуальність»: як немає народу без мови, так немає народу і без єдиної міфології, не лише єдність господарства та політичних інститутів скріплюють націю, а перш за все єдність свідомості, спільні уявлення про богів і героїв. «Правдива, істинна міфологія не обмежується лише описом міфів, а охоплює й історію міфів»¹². Тут чеський учений розвиває думку Ф. Шеллінга, який міфологію пов'язував не лише з ученням про богів, а й з історією богів¹³. Тобто міф постає живим організмом, що обов'язково переходить через три основні етапи розвитку: 1) зародження міфа; 2) розквіт; 3) відмирання міфа (неминуче з розвитком людської свідомості).

У праці І.-Я. Гануша «Die Wissenschaft des slawischen Mythus...» помітно симпатію автора до гегелівської філософії. Зокрема, чеський дослідник, слідом за

⁶ Шеллинг Ф. В. Й. Введение в философию мифологии... – С. 169.

⁷ Там само. – С. 170.

⁸ Hanusch I. J. Die Wissenschaft des slawischen Mythus... – S. 4.

⁹ Там само. – S. 5.

¹⁰ Токарев С., Мелетинский Е. Мифология // Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2 т. – М., 1991. – Т. 1. – С. 16.

¹¹ Ягич И. История славянской философии. – СПб., 1910. – С. 237.

¹² Hanusch I. J. Die Wissenschaft des slawischen Mythus... – S. 5.

¹³ Шеллинг Ф. В. Й. Введение в философию мифологии... – С. 164.

Г. Гегелем, виокремлює три основні види міфів, «зумовлені тріадичним зв'язком, що пов'язує міфотворчий дух із його витвором»¹⁴ – міфом:

а) дух міфа повністю розчиняється в міфі, тобто є не самостійним моментом (у таких міфах відчутна єдність міфічного духа з міфом, характер цих міфів моністичний);

б) дух міфа протиставлено його творінню, а тому міф набуває певної самостійності (такі міфи дуалістичні);

в) дух міфа віднаходить себе у своєму втіленні. Так проявляється узгоджена єдність духа та природи: за духом ці міфи – моністичні, а за природою – дуалістичні.

Такий поділ міфів відверто тяжіє до Гегелевої діалектики (а – теза, б – антитеза, в – синтез). Про це свідчать також ідеї «Філософії духа» Г. Гегеля, зокрема поділ духа на суб'єктивний, об'єктивний і абсолютний та форми існування духа¹⁵, які І.-Я. Гануш застосовує у своїй концепції міфологічного духа.

Цю саму діалектичну тріаду І.-Я. Гануш використовує, виокремлюючи три способи сприйняття міфів: 1) підкреслена перевага зовнішнього в міфі; 2) зовнішня форма відходить на другий план, а центральне місце займає внутрішній світ, душа міфа; 3) внутрішнє та зовнішнє міфа у свідомості людини перебувають у нероздільній єдності¹⁶.

Переходячи від загальнофілософського розгляду міфології до міфології слов'ян, І.-Я. Гануш намагається передусім з'ясувати місце та роль слов'ян в історії культури людства. Він робить висновок, що «сучасний стан усесвітньої культури не досягнув би тих висот, які займає сьогодні, коли б у величезному ланцюзі історичних подій бракувало би лишень однієї ланки – слов'янського народу – та було би відкинуто духовні надбання слов'янської нації»¹⁷.

Незважаючи на це, дослідник вважає вплив слов'ян на розвиток всесвітнього духа, особливо в історії культури чи історії ідей, радше пасивним, аніж дієвим, активним, пояснюючи цей факт миролюбним характером слов'ян і їхнім небажанням втручатись у життя інших народів, відсутністю єдиної спільної національної слов'янської мови. Існування самобутньої високої духовної культури слов'ян незаперечне, а причину їхньої другорядності в історії всесвітньої культури, на думку І.-Я. Гануша, слід шукати в тому, що «божественна сила була несправедливою до слов'янських народів [...], дозволяючи доглядати, вирощувати духовні плоди лише в окремих галузях»¹⁸.

Дивним і «неромантичним» видається заклик І.-Я. Гануша до космополітизму: «Істинній духовності, як у мистецтві, так і в науці не відомі жодні тут і там, жодні Я, Ти, Він»¹⁹.

Окремий розділ «Дослідження слов'янської міфології...» автор присвячує розкриттю національного характеру давніх слов'ян. Спираючись на латинські джерела²⁰, дослідник наголошує на гостинності, доброчесності, релігійності, миролюбності слов'ян, а попри це, відзначає дивний песимізм, сумовитість, меланхолію, які «творять основне тло у слов'янських міфах, піснях, звичаях»²¹. У

¹⁴ Hanusch I. J. Die Wissenschaft des slawischen Mythos... – S. 6.

¹⁵ Гегель Г. В. Ф. Філософія духа // Гегель Г. В. Ф. Енциклопедія філософських наук. – М., 1976. – Т. 3. – С. 32.

¹⁶ Hanusch I. J. Die Wissenschaft des slawischen Mythos... – S. 8.

¹⁷ Там само. – С. 11.

¹⁸ Там само. – С. 15.

¹⁹ Там само. – С. 16.

²⁰ Procopius Caesar de bello Gothico I., – Paris, 1663; Chronica Slavorum seu Annales Helmoldi. R. Reineceii Steinhemii. – Francoh., 1581; M. Frenzel та ін.

²¹ Hanusch I. J. Die Wissenschaft des slawischen Mythos... – S. 20.

питанні походження слов'янської міфології І.-Я. Гануш спирається на погляди натхненників міфологічної школи: Гердера, братів Грімм, а не на саму міфологічну школу, яка «витворилась у науці в 1850–60 роках»²².

На думку І.-Я. Гануша, слов'яни, як і кожен інший народ, у доісторичні часи мали власні погляди на світ, на життя, і на них базувалася первісна слов'янська міфологія. Контактуючи між собою, різні нації взаємопоповнювали і взаємозмінювали свій світогляд, міфологію. Це частково перегукується з поглядами Ф. Шеллінга, який вважав, що міфологія «народжена самим народом», а відтак «виникла разом із народом – як свідомість народу – індивіда; разом із цією свідомістю народ і виступає з загальної свідомості людства, завдяки такій свідомості він і є саме цим народом, і вона відрізняє його від інших народів...»²³ І.-Я. Гануш пояснює цю Шеллінгову думку на конкретному прикладі з міфології слов'ян: «Повновода слов'янська ріка, впадаючи у Європейське море (очевидно, повільними поштовхами = ривками), злилася з хвилями інших народностей і поступово розділилася на декілька окремих потоків [...]. Слов'яни вступали в добровільні, а частково й у вимушені зв'язки з греками, римлянами та (пізніше) з романськими народностями на півдні, на північному заході – з германськими націями, на північному сході – з литовсько-фінськими народами. У доісторичні давні часи міфи народів були якнайтісніше пов'язані зі суспільним і особистим життям племен, керували ним, встановлювали свої закони: таким чином, разом із взаємопереплетенням долі слов'янського народу з долями інших народностей поєднувались і їхні міфи: слов'янський міф – із чужими, ще не відомими йому міфами»²⁴. Отже, бачимо тут певне розходження думок І.-Я. Гануша з ученням представників міфологічної школи: М. Мюллера, В. Шварца. Зокрема, засновник цієї «авторитетної та популярної т. зв. міфологічної течії»²⁵ М. Мюллер (як і І.-Я. Гануш, великий шанувальник філософії Г. Гегеля), дещо випереджаючи Т. Бенфея, стверджував, що «первісна філософія», яка «передає в міфах прагнення людей охопити силою духа безконечність, виникла в Індії, [...] звідки переселилась у XV ст. до Р. Х. в Європу»²⁶.

Багато дослідників слов'янської старовини (зокрема, Нарушевич, Бартольд та ін.) розглядали слов'янські міфи як сукупність чужих міфологічних елементів. І.-Я. Гануш гостро критикує такі твердження, захищаючи самотність слов'янського міфа, «до складу якого входять лише деякі окремі запозичені елементи чужих міфів»²⁷. Подібність деяких епізодів слов'янського міфа з іншими чужими міфами часто лише зовнішня, поверхова, у багатьох випадках – навіть уявна, така, якою, на думку дослідника, вона «збереглася з пізніших часів існування міфа, а точніше – з часу прийняття християнства»²⁸. І.-Я. Гануш не погоджується також із думкою, що «слов'янський міф є лише копією індійського чи, кажучи точніше, є самим індійським міфом, що його засвоїли слов'яни»²⁹. Таке припущення висували прихильники теорії запозичення. І.-Я. Гануш порушує питання про існування паралельних явищ у міфологіях цілком різних народів (антропологічна школа), а також про запозичення та способи їх розрізнення (історико-порівняльна школа). Він належав до тих дослідників слов'янського фольклору, котрі вважали

²² Грушевський М. Історія української літератури: У 6 т., 9 кн. – К.: Либідь, 1993 – Т. 1. – С. 349.

²³ Шеллінг Ф. В. Й. Введение в философию мифологии... – С. 209, 214.

²⁴ Harnisch I. J. Die Wissenschaft des slawischen Mythos... – S. 220.

²⁵ Грушевський М. Історія української літератури. – Т. 1... – С. 349.

²⁶ Шахновіч М. Первобытная мифология и философия. – Л., 1971. – С. 17.

²⁷ Harnisch I. J. Die Wissenschaft des slawischen Mythos... – S. 29.

²⁸ Там само. – С. 29.

²⁹ Там само. – С. 30.

за необхідне «зважати як на самостійні, більш-менш традиційні основи-рештки міфологічного мислення, так і на літературні запозичення»³⁰. Таким чином, сприймаючи Схід як колыску людського роду, І.-Я. Гануш не заперечує, що у «слов'янських міфах містяться прадавні східні міфологічні елементи»³¹, але при цьому вважає, що слов'яни, крім того, у своїй міфології мають і не східні елементи міфів, оскільки, хоч і вийшовши в давнину зі Сходу, слов'янські народи своєю батьківщиною вважають Європу. Незаперечним залишається для вченого той факт, що дух культури такої величезної нації, як слов'яни, зазнаючи різноманітних культурних впливів інших народів, із якими вони контактували, все ж зміг пронести крізь століття свій первісний погляд на світ і життя, свої уявлення про Бога.

Значне місце у праці І.-Я. Гануш відводить висвітленню історії слов'янських міфологічних досліджень, детально спиняється на розгляді досліджень слов'янської міфології П. Шафарика, К. Копітара, Я. Коллара, В. Мацейовського, П. Добровського й ін. У «Дослідженні слов'янської міфології...» автор надзвичайно ретельно подає бібліографічні відомості та джерела. У праці І.-Я. Гануш приділяє цьому питанню окремий розділ, у якому впорядковує та класифікує матеріал із міфології, зокрема з фольклору, етнографії та археології, вказуючи на те, що «слов'янської міфології як науки, властиво, ще не існує»³². Дослідник передусім виокремлює дві великі групи джерел: безпосередні та непрямі, останні з яких визначає як «історико-філософську критику безпосередніх джерел»³³. До першої групи автор зараховує: а) німі пам'ятки язичництва: храми, ідоли, могили, монети, написи, назви місцевостей тощо; б) язичницькі пісні; в) перекази та прислів'я; г) давні закони і права; д) мову. Серед непрямих джерел бачимо археологічні та історичні хроніки, прагматичні й історичні дослідження.

Поза увагою дослідника не залишаються і матеріали з українського фольклору. І.-Я. Гануш опирається на дослідження Г. Успенського «Виклад руської давнини» (Харків, 1816), «Спробу розповіді про давні пам'ятки руські» (Харків, 1818) того самого автора, а також на праці С. Фраєна, «Про написи русинів X ст.» (Берлін, 1836; Петербург, 1836); Жеготи Паулі, «Starożytności Galicyjskie» (Lemberg, 1836); М. Цертелева, «Опыт собрания старинных малорусских песен» (Петербург, 1819); Вацлава з Олеська, «Pieśni polskie i ruskie ludu Galicyjskiego» (Lemberg, 1833), «Українські народні пісні у виданні М. Максимовича», на Максимовичеві «Голоси українських пісень» (Москва, 1834), «Малороссийские и червонорусские народные думы и песни» (Петербург, 1836), на дослідження О. Бодяньського, «О народной поэзии славянских племен» (Москва, 1837); Амвросія Могили, «Думки, пісні та ще дещо» (Харків, 1838). Також використовує статті, друковані в періодиці й присвячені питанням слов'янського фольклору та міфології, авторами яких були українські дослідники Раковецький, Хлендовський, Гюттнер, Бодяньський, Войціцький, Вагилевич та ін.

Таким чином, «теоретична» частина «Die Wissenschaft des slawischen Mythus...» засвідчила, що власної теорії міфа І.-Я. Гануш не створив. Свої спостереження над міфом і міфологією дослідник переважно будував на ідеях Ф. Шеллінга, однак завжди дещо змінював акценти. Зокрема, центральну Шеллінгову теорію походження будь-якої міфології «з абсолютної тотожності божества, тобто з монотеїзму [...], – грандіозну, та цілком фантастичну концепцію»³⁴ з праці «Філософія міфології» І.-Я. Гануш категорично відкидає. Спираючись на відкриття

³⁰ Грушевський М. Історія української літератури. – Т. 1... – С. 357.

³¹ Hantusch I. J. Die Wissenschaft des slawischen Mythus... – S. 33.

³² Там само. – S. 47.

³³ Там само. – S. 47.

³⁴ Стеблин-Каменский М. Миф. – Ленинград, 1976. – С. 8.

міфа романтизмом і трактування його романтиками як «Правди (з великої літери) і як витвору Народу (також із великої літери)»³⁵, І.-Я. Гануш слідом за Я. Гріммом намагався з'ясувати, що означає той чи інший міф, розкрити його зміст, а водночас, мабуть, підсвідомо ігнорував те, що міф був міфом там, де він виник і побутував, у нього вірили та сприймали як правду, а його персонажі самі були реальними, а не позначали якусь реальність. Усупереч цьому І.-Я. Гануш чи не перший почав наполягати на необхідності трактування міфології «зі самої міфології», зсередини, тобто на потребі сприймати її як самостійний світ, що його треба розуміти відповідно до його власних внутрішніх законів. Учений убачав у міфології «необхідний ступінь розвитку свідомості, мислення»³⁶, а отже, міфологія для нього є не моментом досягнення істинного абсолюту, а самою Абсолютною Ідеєю, «думкою, що мислить сама про себе, [...] ідеєю, яка є провідником народів світу»³⁷.

Переходячи від теоретичних питань до безпосереднього розгляду слов'янської міфології, І.-Я. Гануш перш за все намагається з'ясувати її місце в тогочасній науці. Учений критично зазначає: «Якщо не брати до уваги спроб Ходаковського та робіт Шафарика, особливо його статтю «Rusalky» (ССМ., 1833. – III), то все, дотепер написане з питань слов'янської міфології, є дуже хибним і невірогідним»³⁸. І.-Я. Гануш виводить три головні типи досліджень слов'янської міфології. Автори перших намагаються вибудувати певну систему слов'янської міфології, спираючись на грецько-римську та проводячи певні аналогії з нею. Наприклад, Перун = Юпітер, Радогост = Меркурій тощо. Дослідники другого типу досліджень просто розглядають божества слов'ян в алфавітному порядку, не вдаючись до будь-якої систематизації. Праці з міфології третього типу містять виклад слов'янської міфології відповідно до індійської міфології. І.-Я. Гануш констатує відсутність досліджень, які пояснювали би слов'янські міфи з погляду «самого слов'янського міфа»³⁹. Тож дослідник радить публікувати якомога більше давніх первісних джерел, видавати переклади популярних на той час іншомовних досліджень, у яких «де-не-де все ж можна відшукати згадки про слов'янські міфологічні елементи»⁴⁰. Суттєво допомогли б у цьому відомості з археології, «історії не лише слов'янської, а й світової старовини»⁴¹, знання мов, давніх і сучасних, філософських систем різних народів.

Спираючись на дві основні теорії міфа⁴², І.-Я. Гануш будує свою концепцію трьох груп слов'янської міфології. Властиво, вчений просто групує міфи з первісними індійськими та перськими елементами, а коли цього не вдається зробити більш-менш переконливо, пише про синтез цих двох начал: 1) у міфах першої групи переважають первісні індійські елементи; 2) яскраво виявляються перські елементи міфів; 3) синтез цих двох первісних елементів у власне слов'янському міфі – «самобутнє творення, або ж трансформація, яке породжує власний дух у Європі з властивих йому міфологічних елементів, отже, самобутній слов'янський міф виформовується з основи перського й індійського»⁴³.

Розподіл міфології на вищу та нижчу, за І.-Я. Ганушем, очевидно, пов'язаний із розшаруванням суспільства на класи. Адже «у слов'ян не існувало рабовласницької

³⁵ Стеблин-Каменский М. Миф. – Ленинград, 1976. – С. 8.

³⁶ Hanusch I. J. Die Wissenschaft des slawischen Mythos... – S. 8.

³⁷ Рассел Бертрам. История западной философии. – К., 1995. – С. 612.

³⁸ Hanusch I. J. Die Wissenschaft des slawischen Mythos... – S. 73.

³⁹ Там само. – S. 76.

⁴⁰ Там само. – S. 80.

⁴¹ Там само. – S. 83.

⁴² Ці теорії допускали існування єдиного праіндоевропейського міфа та наявності двох центрів первісного міфотворення: індійського та перського, спільна основа яких виявлялась у зображенні боротьби двох протилежних початків – світла і темряви.

⁴³ Hanusch I. J. Die Wissenschaft des slawischen Mythos... – S. 93.

формації. Може, саме тому в їхній культурній скарбниці не збереглося більш-менш помітних слідів так званої «вищої міфології» – системи міфів про взаємостосунки богів-володарів»⁴⁴. Замість них слов'яни мали земних духів, божків, які «населляли» довколишній світ. Ця демонологія, яку, нагадаємо, І.-Я. Гануш вважає питомо слов'янською, утворена частково шляхом переходу міфологічних істот вищого рівня на нижчий, із позитивних – до негативних тощо, а частково є наслідком розвитку людської свідомості й уявлень про життя після смерті. Це також зумовило «поділ світу на земний і протилежний йому потойбічний духовний світ, межею між якими було уявлення про смерть»⁴⁵. За І.-Я. Ганушем, лише істоти вищої міфології мають східне коріння, передусім – давньоіндійське. В індійців було «щось одне, єдине, яке є водночас Усесвітом – Космосом, є центром, у якому все збирається та з якого все бере початок, окрім цього «чогось» немає нічого»⁴⁶. Це Щось, Усесвіт, у просторі є трисферним: верх – середина – низ. В індійській міфології було єдине божество, яке охоплювало всі три сфери одночасно: «Парабрама – загальна душа світу, у вищому світі – на небесах – він є Брамою – богом вищого світла, блискавки, небесних світил тощо; в середньому світі – він Вішну – повітря – передумова життя всього суцього, в нижчому світі – бог Шіва – бог вогню, тепла. Світло, повітря і тепло – основні умови життя, тож Брама + Вішну + Шіва = Парабрама»⁴⁷. З часом ця триєдність утратилась, і Брама, Вішну та Шіва набули певних визначених форм, у яких дійшли до нас в уламках вірувань і в давньому епосі. Уже цих трьох різних богів об'єднували однією назвою – Трімурті – «божественна тріада Брахми (у І.-Я. Гануша – Брама. – Н. Ф.), Вішну та Шіви. Різні теїстичні секти пояснюють Трімурті як три іпостасі єдиного верховного бога, який за таких обставин зазвичай одержує ім'я одного з членів тріади (найчастіше Вішну – Нараяни або Шіви, рідше – Брахми) та об'єднує в одній особі три функції (творення, збереження і руйнування)»⁴⁸.

На місце індійського Трімурті у слов'ян І.-Я. Гануш ставить Триглава, який, як і Трімурті, посідав трон на горі Меру, звідки посилав у долини всіяке добро. Індійський Парабрама – єдність, перейшовши у Трімурті, набув конкретного образу: «Трімурті вшановували як чоловікожіночість»⁴⁹. Отже, це індійське божество виступало в образі чоловічому та жіночому одночасно.

Слов'янського Триглава, на думку І.-Я. Гануша, також вважали жіночим і частково чоловічим божеством. Назву Триглав дослідник виводить із «Тригла» (Tri – три + glowa – голова); очевидно, як ім'я жіночого роду, Триглав із розпадом матриархального укладу набув чоловічої форми імені.

Загалом «Дослідженню слов'янського міфу в якнайширшому сенсі, охоплюючи старопрусско-литовський міф» І.-Я. Гануша властиві ґрунтовна обробка фольклорно-міфологічного матеріалу, широкий бібліографічний корпус, солідна наукова, зокрема філософська, база. Монографія І.-Я. Гануша найповніше з усіх тогочасних, а то й пізніших праць охоплює назви міфологічних істот та міфологем чи дотичних до них реалій. Їх зареєстровано близько 2000. Про кожну назву у тексті цієї своєрідної енциклопедії знайдено інформацію. Ця праця є цінним здобутком міфологічної школи у фольклористиці й безпосередньо стосується української міфології, вводить її в широкий контекст слов'янського й індоєвропейського світу, а тому заслуговує на переклад і видання як пам'ятка наукової думки.

⁴⁴ Давидюк В. Українська міфологічна легенда. – Львів: Світ, 1992. – С. 44.

⁴⁵ Hanusch I. J. Die Wissenschaft des slawischen Mythos... – S. 255.

⁴⁶ Там само. – S. 94.

⁴⁷ Там само. – S. 97.

⁴⁸ Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2 т. – М., 1992. – Т. 2. – С. 525.

⁴⁹ Hanusch I. J. Die Wissenschaft des slawischen Mythos... – S. 101.

The first encyclopaedia of slavonic mythology

Natalia FEDORAK

The German-language work authored by Ignaty-Jan Hanusch «Exploration of the Slavonic Myth...» is one of the earliest European research elaborations «containing an exposition of Slavonic mythology and an attempt at its philosophic substantiation». However, the fact of its writing and first publications on the territory of present-day Ukraine (Lviv, 1842) has escaped publicity. The author of the paper is a scholar well-known and highly respected in the Czech Republic and Austria, having worked for a long time at Lviv University. I.-J. Hanusch made use of Ukrainian folklore in his research, referring to the works of M. Maksymovych, O. Bodianskyi, A. Mohyla. The Czech scholar's work carried authority with Ukrainian researchers. In particular, it used to be cited by M. Kostomarov, Ya. Holovatskyi, I. Sreznnevskiy a. o.

Key words: mythology, Slavs, natural philosophy, spirit of the myth, deity, trisphericity.

Нові книги

**Давидюк В. Ф. Концепції і рецепції. – Луцьк: ПВД
«Твердиня», 2007. – 288 с.**

Книга, присвячена 50-річчю її автора, репрезентує маловідомі сторінки наукового доробку та дослідження відомого дослідника українського фольклору та міфології, чимало з яких друкувалися у періодиці та закордонних виданнях. До головного розділу «Фольклористика» увійшли статті про доісторичне поле української казки, традиції первісних пастухів у народній культурі Західного Полісся, волочечну традицію в українському обрядовому фольклорі, весняну шедрівку про князя Романа, регіональну специфіку та діахронію волинського весілля. Тут також проаналізовано міфологему хатнього духа в народних віруваннях волинян і поліщуків, релікти давнього світогляду на волинському Надбужжі, образ Поліської Артеміди – Красної Пані, робітні пісні, фольклористичні методи І. Франка. Окремі статті стосуються вивчення старої топоніміки Волинського Полісся, етносоціального портрета поліщука, позатекстової міфології «Лісової пісні» Лесі Українки, а також мистецтвознавчих і культурологічних аспектів українського національного фольклору.

**Міфопоетичні образи в художньому світі Івана Франка:
(Ейдологічні нариси) / К. Дронь, Б. Тихолоз, Н. Тихолоз,
А. Швець. За наук. ред. Б. Тихолоза. Львівське відділення
Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. –
Львів, 2007. – 336 с.**

Ця монографія – перше в українському літературознавстві комплексне дослідження міфопоетики І. Франка. Виконана на сучасному науковому рівні, з урахуванням теоретико-методологічного досвіду новітньої гуманітаристики (зокрема досягнень у вивченні проблеми «література і міф»), праця знайомить із найголовнішими аспектами функціонування міфологічного коду в мистецькій практиці письменника, а саме: з особливостями авторської інтерпретації міфопоетичної моделі світу, античної міфоейдології, широкого шерегу міфопоетичних образів-персонажів (духів, «непростих» та персоніфікацій). У фокусі дослідницької уваги також деякі ключові міфологеми Франкової життєтворчості – архетипні мотиви вводушництва та змієборства, макротопос лісу. Наукове осмислення міфологічного компонента художнього макрокосмосу письменника відкриває малознані й малодосліджені досі ірреальні та ірраціональні його виміри, занурюючи водночас в предковічні глибини української традиційної духовної культури.

